Reykjavík 13. júní 2021

Borgarstjórn Reykjavíkur

Rannsókn á starfsemi Vöggustofunnar að Hlíðarenda og Vöggustofu Thorvaldsensfélagsins

Ágæta borgarstjórn!
Við undirritaðir, Árni H. Kristjánsson, Fjölnir Geir Bragason, Hrafn Jökulsson Tómas V. Albertsson og Viðar Eggertsson, förum þess á leit að borgarstjórn hafi forgöngu um að koma á fót teymi sérfræðinga til að rannsaka starfsemi Vöggustofunnar að Hlíðarenda og Vöggustofu Thorvaldsensfélagsins á árunum 1949–1973.

Málefnið er okkur skylt þar sem við vorum vistaðir á vöggustofum og fleiri opinberum uppeldisstofnunum. Það sögulega ágrip sem hér fylgir er ekki úr lausu lofti gripið enda byggir það á fyrirliggjandi heimildum. Á móti þá eru margar heimildir óaðgengilegar og þær þarf að draga fram í dagsljósið með fulltingi borgarstjórnar.

Forsaga

Hinn 4. október 1949 opnaði Reykjavíkurborg Vöggustofuna að Hlíðarenda við Sunnutorg. Þáverandi formaður barnaverndarnefndar, Jónas B. Jónsson, sagði við tilefnið að stofnunin væri fullkomin og fyllilega sambærileg við slíkar stofnanir í nágrannalöndunum. Í kjallara hússins var aðaleldhús stofnunarinnar, borðstofa fyrir starfsfólk, svonefnt mjólkureldhús fyrir matargerð handa hvítvoðungunum, þvottahús o.fl. Uppi á hæðinni voru þrjár stofur, hver annarri vistlegri og bjartari. Um var að ræða sérstakt sjúkraherbergi og einangrunarstofu, lækningastofu og biðsal því mæður barnanna máttu ekki að fara inn til þeirra af öryggisástæðum. Eins og verið hafði á öðrum vöggustofum var tekið á móti börnunum í sólarhringsvistun allt frá því þau voru nýfædd. Gert var ráð fyrir að þar gætu þau dvalist til eins og hálfs eða jafnvel tveggja ára aldurs. Alls voru 22 rúm á vöggustofunni en oft vistuðust þar 60 til 70 börn á ári. Oftast nær var um að ræða börn ungra, fátækra, einhleypra eða veikra mæðra sem álitið var að gætu ekki alið önn fyrir börnum sínum. Í sumum tilvikum tóku mæðurnar börnin til sín að nýju, þegar þær náðu heilsu eða aðstæður þeirra skánuðu, en oft var börnunum ráðstafað í fóstur til frambúðar eða þau ættleidd en að því verður vikið síðar. Alls munu 510 börn hafa verið vistuð á Vöggustofunni að Hlíðarenda á starfstíma hennar.

Árið 1959 réðst Thorvaldsensfélagið í það stórvirki að byggja vöggustofu að Dyngjuvegi 18 í Reykjavík. Var hinni nýju byggingu ætlað að leysa af hólmi Vöggustofuna að Hlíðarenda. Barnauppeldissjóður félagsins stóð straum af byggingarkostnaði og hafði söfnun, á hans vegum í

þessum tilgangi, þá staðið yfir í rúm 50 ár. Á Kvenréttindadaginn hinn 19. júní árið 1963 færði félagið Reykjavíkurborg húsnæðið að gjöf og sá borgin um rekstur vöggustofunnar upp frá því eða til ársins 1973. Vöggustofan var deildaskipt í þrjár deildir eftir aldri barnanna, 0–6 mánaða, 6–12 mánaða og 1–2 ára og voru 10 börn á hverri deild. Dæmi voru þó um að eldri börn væru vistuð þar af ýmsum ástæðum. Árið 1967 réðst Thorvaldsensfélagið í að byggja nýja álmu við Vöggustofuna og var hún tekin í gagnið ári síðar. Viðbótarálman rúmaði 16–18 börn og var ætluð þeim börnum sem voru orðin of gömul til að vistast í eldri hluta hússins. Fram undir lok sjöunda áratugarins var um 100 börnum ráðstafað árlega á Vöggustofu Thorvaldsensfélagsins.

Fljótlega fór að bera á harðri gagnrýni á starfsemina í borgarstjórn og á síðum dagblaðanna. Þar fóru fremst dr. Sigurjón Björnsson, sálfræðingur og borgarfulltrúi, og Adda Bára Sigfúsdóttir, veðurfræðingur og borgarfulltrúi. Gagnrýni þeirra sneri að allsendis ófullnægjandi þroskaskilyrðum barnanna. Fullyrtu þau að börn sköðuðust andlega vegna þeirrar uppeldisstefnu sem var við lýði.

Vöggustofa Thorvaldsensfélagsins var sem fyrr segir starfrækt til ársins 1973 en var þá breytt í upptökuheimili fyrir 23 börn, frá 3 mánaða til 12 ára aldurs. Árið 1979 var það heimili lagt niður og sameinað rekstri Upptökuheimilisins við Dalbraut.

Skjólstæðingarnir

Þau börn sem vistuð voru á vöggustofunum voru sem fyrr greinir á aldrinum 0–2 ára en stundum eldri. Eftir að viðbygging Thorvaldsensfélagsins var tekin í notkun árið 1968 voru börn allt að fjögurra ára vistuð þar. Í langflestum tilvikum var um að ræða börn ungra, fátækra, einhleypra eða veikra mæðra sem talið var að gætu ekki alið önn fyrir þeim. Oftast voru börn vistuð á vöggustofunum fyrir milligöngu Barnaverndar Reykjavíkur. Einnig höfðu forstöðukonur vald til rannsaka aðstæður á heimilum og hvort börn skyldi tekin úr umsjón foreldra. Auður Jónsdóttir, forstöðukona á Vöggustofu Thorvaldsensfélagsins, sagði að börn væru eingöngu tekin af einhleypum mæðrum eða frá heimilum þar sem voru veikindi og barnaverndarnefnd taldi að koma þyrfti börnum fyrir. Stundum höfðu þó mæður frumkvæði að því að koma börnum sínum í vist á vöggustofu vegna erfiðra aðstæðna. Mæður tóku börnin til sín að nýju þegar þær náðu heilsu eða kringumstæður skánuðu. En oft var börnunum ráðstafað í fóstur til frambúðar eða þau ættleidd en að því verður vikið síðar.

Samkvæmt heimildarmanni var nokkuð um að börn kæmu á vöggustofurnar beint af fæðingardeildinni. Fyrir kom að þau voru mikið fötluð og ekki hugað líf. Ráð var fyrir þessu gert á Vöggustofu Thorvaldsensfélagsins og þar var tiltækur skírnarfontur og líkherbergi á fyrstu hæð hússins. Þá vaknar spurningin hvers vegna mikið fötluð eða veik börn voru flutt á vöggustofuna í stað þess að fá viðeigandi umönnun á sjúkrahúsi. Grundvöllur starfseminnar var að vista börn sem höfðu verið tekin úr umsjón foreldra sinna. Því kann ástæðan að vera að mæðurnar hafi verið sviptar forræði

yfir ófæddum börnum sínum og flutningur þeirra á vöggustofur því ákveðinn fyrir fram. Annað sem kann að skýra þörf á líkherbergi er að dauðsföll voru tíðari á slíkum stofnunum, en almennt meðal barna, eins og dr. Sigurjón Björnsson benti á árið 1967.

Ekki liggur fyrir hve mörg börn voru vistuð á Vöggustofu Thorvaldsensfélagsins á starfstíma hennar en þau skipta hundruðum. Töluverður fjöldi barnanna fór í fóstur eða voru ættleidd en nákvæm tala liggur ekki fyrir.

Uppeldisstefnan

Þó að húsnæði Vöggustofu Thorvaldsensfélagsins væri spánýtt árið 1963 þá var það óhentugt undir slíka starfsemi þar sem forsendur og viðmið voru úrelt. Húsið var fyrst og fremst hannað fyrir starfsfólk svo auðveldara væri að sinna líkamlegum þörfum barnanna. Fyrir vikið líktist það sjúkrahúsi enda var allt innanhúss málað hvítt, húsgögn fá, veggir auðir og allt dauðhreinsað. Á Hlíðarenda og síðar Vöggustofu Thorvaldsensfélagsins var skipulag starfseminnar vélrænt og örvun á vitsmuna- og tilfinningaþroska barnanna var ekki á dagskrá. Ofuráhersla var lögð á kerfisbundna reglusemi, kyrrð og að stofnanirnar væru tandurhreinar til að fyrirbyggja líkamleg veikindi barnanna. Fyrirkomulagið var því eins og á sjúkrahúsum enda var fagfólk hjúkrunarkonur og læknar í stað fóstra, uppeldisfræðinga og sálfræðinga. Starfsfólk hinnar nýju Vöggustofu Thorvaldsensfélagsins hafði flest unnið á Hlíðarenda og flutti með sér starfshætti og vinnustaðamenningu. Ófaglærðar starfsstúlkur í sjúkrahússloppum unnu á vöktum við að sinna börnunum eftir niðurnjörvaðri og tímasettri dagskrá. Eftir endilöngu húsinu lá langur gangur. Á honum voru þrír stórir gluggar og í gegnum þá var hægt að fylgjast með börnunum í berstrípuðum, sótthreinsuðum og upplýstum herbergjum. Þar voru þau látin liggja í rimlarúmum án örvunar því starfsfólki var forboðið að snerta eða tala við þau að nauðsynjalausu.

Dæmigerður dagur á Vöggustofu Thorvaldsensfélagsins hófst kl. 06 og þá fengu börnin pela. Um kl. 08 voru þau klædd og böðuð. Síðan fengu börnin pela á ný en alls fengu þau fimm gjafir daglega. Eftir hádegismat var þeim komið niður til að leggja sig. Um kl. 19 var háttatími og eftir það heyrðist ekki hljóð nema þegar ný börn komu til vistunar. Samkvæmt forstöðukonunni tók um einn til tvo sólarhringa að venja börnin á reglur heimilisins. Það vekur athygli að ekki hafi heyrst hljóð í svo ungum börnum og að þau hafi strax vanist reglum stofnunarinnar. Ætla má að ung börn sem skyndilega hafa verið svipt foreldrum, og komið fyrir á framandi stað, myndu vera óörugg og óvær eftir því. Mjög líklegt er að fyrirkomulagið að Hlíðarenda hafi verið með sama sniði enda var starfsemin þar einfaldlega flutt óbreytt í nýtt húsnæði. Dagskrá miðaðist því eingöngu við að sinna líkamlegum þörfum barnanna.

Sömu reglur, um tómlæti gagnvart börnunum, giltu fyrir foreldra í heimsóknum enda máttu þau aðeins horfa börn sín í gegnum gler. Meðal starfsfólks ríktu fordómar gagnvart mæðrum

barnanna. Sneri það meðal annars að meintu lauslæti þeirra og að þær bæru þá mögulega með sér óværu. Eða eins og starfskona orðaði það: „Maður vissi ekkert hvað þær væru að bera með sér eða hjá hverjum þær sænguðu.“ Heimildarmaður segir ummælin enduróma þau viðhorf sem ríktu almennt meðal starfsfólks. Af þessum ástæðum var meðal annars talið eðlilegt að mæður fengu aðeins að sjá börn sín í gegnum gler. Ótvíræðar heimildir eru fyrir þessum hindrunum á samneyti mæðra við börn sín. Til dæmis má geta áhrifamikils útvarpsþáttar Viðars Eggertssonar, „Eins og dýr í búri“. Þar var fjallað um baráttu móður hans til að endurheimta tvíbura sína sem hún varð viðskila við frá fæðingu vegna fátæktar. Bæði börnin urðu fyrir skaða og annað þeirra fyrir miklum og varanlegum.

Uppeldisstefnan leiddi til þess að börn voru markvisst svipt ást, snertingu og örvun eða því mikilvægasta í andlegu þroskaferli þeirra.

Afhjúpunin

Dr. Sigurjón Björnsson, sálfræðingur, skrifaði greinina „Vistheimili fyrir ung börn“ sem birtist í tímaritinu *Rétti* árið 1967. Þar sýndi hann fram á, með óyggjandi hætti, skaðsemi þess að vanrækja börn tilfinningalega til lengri tíma. Jafnframt benti hann á skaðsemi þess að svipta börn ytri skynhrifum og félagslegri örvun. Afleiðing slíkrar meðferðar væri að börn sljóvgast og sálarlíf þeirra visnar. Sigurjón lýsti fyrirkomulagi starfseminnar sem „stórhættulegu“ og vöggustofunni sem „gróðrarstíu andlegrar veiklunar“. Sigurjón vísaði meðal annars í rannsóknir breska læknisins John Bowlby og svissneska læknisins René A. Spitz. Þeir rannsökuðu truflanir á geðheilsu barna, sem höfðu verið vistuð á slíkum stofnunum í frumbernsku, vegna rofinna geðtengsla og tilfinningalegrar vanrækslu, einkum vegna aðskilnaðar frá móður. Þeir Bowlby og Spitz voru forystumenn í slíkum rannsóknum og höfðu með störfum sínum haft veruleg áhrif á barnasálfræði og geðlæknisfræði barna. Niðurstöður rannsókna þeirra voru afdráttarlausar. Það þarf að sinna ungbörnum tilfinningalega því annars veslast þau upp og skaðast varanlega. Ljóst mátti vera að á þessum tíma, árið 1967, var skaðsemi þeirrar uppeldisstefnu sem var við lýði á Vöggustofu Thorvaldsensfélagsins fyrir löngu kunn.

Sigurjón rannsakaði sjálfur þroska 14 barna á aldrinum 4–13 ára sem öll höfðu dvalið á vöggustofum borgarinnar á fyrsta og öðru aldursári. Rannsóknin leiddi í ljós verulega sköddun á sálarlífi 10 barnanna. Hann sagði slíkt ástand skapast nálega einvörðungu við dvöl barna á stofnunum fyrir ungbörn og vísaði meðal annars í fyrrnefndar erlendar rannsóknir því til stuðnings. Sigurjón nefndi í þessu samhengi hugtakið „e. Hospitalism“ sem vísar til alvarlegrar tengslaröskunar hjá hvítvoðungum og smábörnum sem vistunin orsakaði.

Sigurjón og Adda Bára Sigfúsdóttir tóku málið upp hjá borgarstjórn. Þar féll málið í grýttan jarðveg og lítt var aðhafst þrátt fyrir að ofangreindar upplýsingar lægju fyrir. Þeirri vélrænu og sálarlausu uppeldisstefnu sem var við lýði að Hlíðarenda var því í grundvallaratriðum haldið til streitu á

Vöggustofu Thorvaldsensfélagsins. Engu breytti þó að hún stríddi gegn fyrirliggjandi rannsóknargögnum, heilbrigðri skynsemi og mannlegu eðli.

Seinni tíma rannsóknir á börnum sem vistuð voru á vöggustofum, eða sambærilegum stofnunum, og börnum sem ólust upp við hefðbundnar aðstæður hafa leitt í ljós að vitsmunalegur þroski stofnanabarnanna var lakari. Önnur skaðleg áhrif vistunar á vöggustofum var skortur á trausti sem er undirstaða tengslamyndunar hjá börnum. Traust barna gat ekki myndast vegna skorts á persónulegum tengslum við ákveðnar manneskjur. Töluvert skorti á eðlilegan málþroska margra barna og algengt var að þau þróuðu með sér eigið mál. Einnig var hreyfiþroska ábótavant vegna takmarkaðrar skynreynslu barnanna. Þá gátu slíkar stofnanir ekki veitt börnunum nauðsynlega ást og blíðu enda var tómlæti gagnvart þeim beinlínis yfirlýst stefna. Þessi meðferð leiddi til truflana á tengslum barnanna við annað fólk og í mannlegum samskiptum. Börnin fóru því meðal annars á mis við nauðsynlega örvun, félagsmótun, atferlisstjórnun og síðast en ekki síst, bráðnauðsynlega ást.

Ættleiðingarmiðstöð Íslands

Auðvitað var stundum nauðsynlegt að vista börn á vöggustofum þar sem engin önnur úrræði voru fyrir hendi. Jafnframt var öðru hverju talið nauðsynlegt að svipta foreldra forræði yfir börnum sínum og vista þau á vöggustofum. En fyrir kom að foreldrar sviptir börnum sínum fyrir litlar eða engar sakir. Jafnan voru þetta foreldrar í krappri stöðu, svo sem ungar einstæðar mæður eða fátækt fólk með veikt bakland. Þá var alls óvíst hvort börn og foreldrar yrðu sameinuð á ný því á vöggustofunum var sýslað með börn til fósturs og ættleiðinga. Þetta var alkunna á þessum tíma enda löngu fyrir daga ættleiðinga erlendis frá. Fyrir barnlaus hjón lá beint við að freista gæfunnar hjá vöggustofum borgarinnar. Góð sambönd greiddu fyrir möguleika á barni en um þræði héldu forstöðukona hverju sinni og Barnavernd Reykjavíkur. Þegar barnlaus hjón höfðu „fest sér barn“ þá var stundum hart gengið fram, með fulltingi félagsmálayfirvalda, til að fá foreldra til að afsala sér barni sínu. Auðvitað lentu börn oft hjá ástríku fólki og var ættleiðingin þeim til gæfu. Eftir stendur að endrum og sinnum voru foreldrar sviptir börnum sínum með valdníðslu þar sem yfirgengilegt valdaójafnvægi réð úrslitum.

Spyrja má hvaða hvati lá að baki þeirri áherslu sem lögð var á að koma börnunum í fóstur eða til ættleiðinga. Það var ekki um auðugan garð að gresja fyrir barnlaus hjón því framboð á börnum var mun minna en eftirspurn. Vegna þessa skapaðist þrýstingur sem félagsmálayfirvöld tóku þátt í að létta. Í *Ársskýrslu Barnaverndarnefndar Reykjavíkur 1967 og 1969* kom meðal annars fram að vistun barns á einkaheimili væri fjárhagslega hagkvæmt fyrir borgina. Segja má að fyrir barnlaus hjón og félagsmálayfirvöld hafi samvinna verið beggja hagur. Það blasir við að ef börnin færu á sjálfbært einkaheimili þá losnaði borgin við kostnað. Hvort heldur sem börnin væru áfram á stofnun eða hjá foreldrum sem þyrftu stuðning við framfærslu barna sinna til lengri tíma.

Ábyrg borgarstjórn

Vöggustofan að Hlíðarenda og Vöggustofa Thorvaldsensfélagsins voru reknar af Reykjavíkurborg sem bar ábyrgð á starfseminni. Ljóst er að meðferð á börnum sem vistuð voru á stofnununum olli þeim og fjölskyldum þeirra mismiklum skaða. Dr. Sigurjón Björnsson sýndi fram á að oft var skaði barnanna varanlegur vegna þess rofs sem var tilfinningalegum þroska þeirra. Þrátt fyrir háværa gagnrýni á starfsháttunum þá brást borgarstjórn lítt eða ekkert við. Löngu síðar eða árið 1993 komst starfsemi vöggustofa aftur í hámæli í kjölfar frumflutnings útvarpsþáttar Viðars Eggertssonar, „Eins og dýr í búri“. Þátturinn hefur verið endurfluttur nokkrum sinnum og jafnan vakið athygli. Það hefur þó ekki orðið til þess að hreyfa við borgarstjórn og málið liggur því enn í þagnargildi á þeim vettvangi.

Dæmi eru um að fóstur og ættleiðingar barna frá vöggustofunum hafi verið á vafasömum forsendum. Það var á almannavitorði að þangað skyldu barnlaus hjón leita eftir börnum. Sem fyrr segir voru mæður barnanna yfirleitt í erfiðri félagslegri stöðu, eins og ungar einstæðar mæður eða einfaldlega fátækar. Auk þess áttu þessar mæður það sammerkt að hafa veikt bakland. Því brotnuðu þær undan þrýstingi félagsmálayfirvalda og afsöluðu sér börnum sínum.

Að þessu sögðu þá er það ósk undirritaðra að borgarstjórn skipi teymi sérfræðinga til rannsaka starfsemi Vöggustofunnar að Hlíðarenda og Vöggustofu Thorvaldsensfélagsins og afleiðinga hennar í víðum skilningi. Skoða þarf af hverju mannskemmandi uppeldisstefna varð fyrir valinu og við lýði eftir að skaðsemi hennar var ljós. Kanna þarf hversu mörg börn voru vistuð á vöggustofunum á starfstíma þeirra; hvernig þeim heilsaðist eftir vistina og hvernig þeim gekk að fóta sig í lífinu. Þetta er afar brýnt atriði því nú þegar liggja fyrir vitnisburðir skjólstæðinga vöggustofanna um slæma andlega heilsu og erfiðleika á lífsleiðinni. Það er mikilvægt fyrir eftirlifandi börn að viðurkennt sé að vistun þeirra á vöggustofum borgarinnar olli þeim tjóni. Einnig er brýnt að rannsaka hvernig börnum var ráðstafað í fóstur eða til ættleiðinga, forsendur, fjölda þeirra og afdrif.

Virðingarfyllst,

Árni H. Kristjánsson

Fjölnir Geir Bragason

Hrafn Jökulsson

Tómas V. Albertsson

Viðar Eggertsson